

Підвищення фінансово-економічної ефективності функціонування суб'єктів господарювання

УДК 368

СПЕЦИФІКА ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ ОБМІНУ В СТРАХУВАННІ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ ФОРМИ УБЕЗПЕЧЕННЯ В ПІДПРИЄМНИЦТВІ

С.І. Пампуха,
кандидат економічних наук

В.А. Табінський,
кандидат економічних наук

Дніпропетровська державна фінансова академія

Розкрито сутність та специфіку еквівалентності обміну в страхуванні як економічної форми убезпечення суб'єктів підприємництва

Ключові слова: страхування, страхувальники, страховики, страховий фонд, специфіка еквівалентності обміну в страхуванні, принцип солідарної згоди.

Раскрыто сущность и специфику эквивалентности обмена в страховании как экономической формы защиты субъектов предпринимательства.

Ключевые слова: страхование, страхователи, страховщики, страховой фонд, специфика эквивалентности обмена в страховании, принцип солидарного согласия.

Постановка проблеми. Страхування як економічна форма убезпечення діяльності господарюючих суб'єктів є самостійною економічною категорією, як і капітал, гроші, фінанси, кредит. За своєю економічною природою вона функціональна, оскільки вступивши в страхові відносини зі страховиком, страхувальник захищає себе від негативних наслідків певних імовірних ризиків. Ще Й. Шумпетер наголошував: «Практично будь-яка інвестиція тягне за собою, як необхідне доповнення до підприємницької діяльності, певні запобіжні заходи, такі як, страхування або надійне вкладення грошей» [4, с. 116].

Страхування має специфічні, притаманні лише йому функції, систему

критеріїв і механізм функціонування. В значній мірі його виокремлення як самостійної економічної категорії зумовлене специфікою еквівалентності у відносинах обміну. І це є істотним і принциповим питанням, поглиблене розкриття якого кардинально змінює погляди не лише на сутність страхування як економічної категорії, а й на засади страхових відносин та їх роль у подальшому розвитку як економіки країни в цілому, так і окремих господарюючих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історії виникнення та розвитку страхування, його соціально-економічної природи як об'єктивного атрибута господарської діяльності з прадавніх часів приділялась

значна увага науковців. Достатньо послатися на таких авторів як В. Берг, А. Вагнер, К. Маркс, В. Нордхаус, П. Самуельсон, У. Хансен, Л.І. Рейтман, В.К. Райхер, В.К. Турбіна, В.П. Янишен та інші. Окремі аспекти сутності страхування як економічної категорії та особливості функціонування сучасної системи страхування знайшли своє відображення в працях науковців України, зокрема В.Д. Базилевича, О.Д. Василика, В.М. Гейця, М.С. Клапкова, С.С. Осадця, А.А. Чухна та інших. Проте проблема еквівалентності обміну, особливо її специфіка в страхуванні, не знайшла належного вичерпного висвітлення в переважній більшості досліджень.

Метою статті є обґрунтування специфіки еквівалентності обміну в страхуванні та механізму його забезпечення. Об'єктом дослідження в статті виступає страхування як економічна форма убезпечення, а предметом - еквівалентність обміну та її специфіка в цій галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У висновках до статті «Страхування як соціально-економічний феномен» Н. Пацурія зазначає, що сучасна економічна теорія використовує систему понять, покликаних віддзеркалити економічні й соціальні особливості інституту страхування. До них він відносить і еквівалентність страхових відносин. Це, безумовно, так. Але трактується вона «... як умова рівності між страховими внесками, що надходять від страхувальників і страховими виплатами страховика, що дозволяє математично (актуарно) обґрунтувати розмір страхового платежу, який має бути сплачений страхувальником з врахуванням ступеню страхового ризику і змісту страхового зобов'язання» [2, с. 19].

Як бачимо, еквівалентність страхових відносин трактується в цьому визначенні як умова рівності між страховими внесками і страховими виплатами. Але це суперечить сутності страхових відносин, оскільки вони базуються на економічних інтересах своїх суб'єктів. При такому підході унеможливується отримання доходів страховиком і, як результат, унеможливаються і самі страхові

відносини. Це по-перше. По-друге, еквівалентність страхових відносин не може проявлятися в математично (актуарно) обґрунтованих розмірах страхових платежів. Це лише визначає зобов'язання (як необхідні платежі) будь кого зі страхувальників з урахуванням страхового ризику, яке полягає в тому, що страхові платежі по одному й тому ж ризику, який є об'єктом страхування, однакові для всіх страхувальників як учасників страхового процесу.

По-третє, лише в рамках страхування як певного процесу реально може проявитися еквівалентність обміну по відношенню до будь-кого із його учасників. До моменту настання страхових відносин вона не може бути визначеною на основі певних показників. Як правило, і це враховують страховики, страховий ризик торкається лише окремих страхувальників, яким відшкодовуються збитки за рахунок страхового фонду. Після закінчення терміну страхового договору внески решти страхувальників у страховий фонд переходять у власність страховика.

У зв'язку із зазначеним, на перший погляд, складається враження, що еквівалентність обміну взагалі не притаманна страхуванню. Внески всіх страхувальників у страховий фонд на відшкодування збитків від імовірних ризиків однакові, якщо в договорі окремих страхувальників не передбачені інші умови. Але, як зазначалося вище, страховик за рахунок страхового фонду відшкодовує збитки, зумовлені проявом застрахованого ризику, лише тим, кого цей ризик торкнувся. І це відшкодування здійснюється на рівні вартості застрахованого майна, що значно перевищує внесок страхувальника у страховий фонд.

З урахуванням останнього проявляється видимість того, що страхування базується на принципі солідарної відповідальності. І це є сьогодні загальновизнаним в економічній науці. Проте є достатні підстави для того факту, що солідарна відповідальність страхувальників у класичному страхуванні є специфічною. Вести мову про неї справедливо лише на рівні внесків

страхувальників у страховий фонд. Своїм же майном вони не несуть відповідальності перед страхувальниками, майну яких були нанесені збитки страховою подією. У страхуванні солідарність проявляється в економічному аспекті як спільність інтересів абсолютно незалежних і взаємозобов'язаних економічних суб'єктів стосовно страхового захисту.

Принцип солідарної відповідальності у страхових відносинах не є реальним ні в економічному, ні в правовому аспектах. В економічному аспекті така відповідальність є збитковою для тим, кого не торкнувся застрахований ризик, а страховику не вистачає коштів страхового фонду для відшкодування збитків майну окремих страхувальників. При цьому вагомим є той факт, що в правовому аспекті у тих, кого торкнувся ризик, немає ніяких важелів впливу, на решту страхувальників.

Т.Є. Терещенко та В.Я. Олійник виходячи з того, що страхування базується на економічній і юридичній компонентах зазначають: «Сутність страхування визначається економічними відносинами власності, тоді як правовідносини - формою реалізації цієї сутності» [3, с.121]. Тобто мова тут іде про правове врегулювання страхових відносин між їх суб'єктами як власниками. І якщо порушується право власності будь-кого із суб'єктів страхових відносин, то це зумовлює відповідальність винної сторони згідно з чинним діючим законодавством.

Слід наголосити на тому, що в рамках правового поля реальними є правові відносини як відносини відповідальності лише між страховиком, який бере на себе відповідальність за збитки від імовірних ризиків, та страхувальником, якого торкнувся ризик. Решти страхувальників це не стосується, оскільки своїм майном за збитки інших страхувальників вони не відповідають. Спільною для всіх страхувальників є лише особиста згода на участь у формуванні страхового фонду. Тому правомірно вести мову не про принцип солідарної відповідальності страхувальників, а про принцип їх солідарної згоди на участь у формуванні страхового фонду. Це зумовлює для

кожного із них право на відшкодування ймовірних збитків за рахунок цього фонду і виступає як гарантія їх безпеки в рамках страхового договору. А це є свідченням того, що специфіку еквівалентності обміну в страхуванні слід розглядати і крізь призму його сутності як економічної форми забезпечення.

Постійне страхове забезпечення економічної безпеки підприємства відбувається на основі страхового договору. Але, якщо в рамках його терміну застрахований ризик не проявився і відшкодування збитків не було, то постає питання: чи не на збиток підприємству-страхувальнику були здійснені страхові платежі. Адже, якщо на збиток, то це унеможливує еквівалентність обміну. Відповідь на поставлене питання зводиться до того, що воно стосується безпосередньо безпекознавчої парадигми в тому сенсі, чи є її складовою беззбитковість будь-яких витрат, якщо ризики, з метою протидії яким вони були здійснені, не настали?

Перш за все, сутність і функціональне призначення страхових платежів дають позитивну відповідь на це питання. Вони здійснюються в обмін на гарантію відшкодування збитків від ризиків у разі їх прояву. Це означає, що страхові платежі, як певні цільові витрати, є складовою процесу забезпечення відповідного сподіваного рівня економічної безпеки господарюючого суб'єкта.

Останнє відповідає сутності поняття «процес» як сукупності послідовних дій та засобів, спрямованих на досягнення певного результату. І якщо врахувати такий його семантичний аспект, то стає очевидним, що й тоді, коли застрахований ризик не проявляється, авансовані страхувальником кошти у формі страхових платежів здійснюють свій рух як продуктивні витрати у специфічному процесі безпекотворення, результатом якого є забезпечення сподіваного рівня економічної безпеки підприємства. При цьому іманентною складовою цього процесу є те, що страхові платежі здійснюють свій рух як такі, що зумовлюють право ймовірнісного відшкодування збитків страхувальнику страховиком у відповідності зі страховою вартістю цінностей. І в разі прояву ризику та відшкодування спричинених ним збитків

страхові платежі завершують свій обіг уже не як чинник, а як конкретна форма забезпечення економічної безпеки підприємства.

Як бачимо, специфічність процесу безпекотворення в страхуванні полягає в тому, що в процесі свого руху страхові платежі зумовлюють для всіх страхувальників як право ймовірнісного відшкодування збитків, так і реальне їх відшкодування. Але не тільки відшкодування збитків, а й наявність права їх ймовірнісного відшкодування є формою прояву еквівалентності обміну в страхуванні.

Страховий захист, як благо, надається страхувальникам у формі гарантованої послуги по відшкодуванню ймовірних збитків за певну сплачену суму грошей. Тобто страхова послуга як гарантія відшкодування збитків надається в товарній формі. А це означає, що той, хто сплатив страхову премію, отримує такий специфічний товар як страхова послуга у формі гарантії відшкодування збитків, яка еквівалентна за своєю цінністю вартості застрахованого майна. І безумовно, що така гарантія стосується будь-кого, хто став власником такого специфічного товару.

Якщо йдеться мова про специфіку еквівалентності обміну в страхуванні, то це означає, що воно відноситься до сфери обміну. А загально визнаним є той факт, що обмін передбачає еквівалентність. Окремі ж автори, зокрема В. Базилевич, вважають, що немає достатніх підстав для віднесення страхування до сфери обміну. І в зв'язку з цим він наголошує, що «....страхування (окрім його нагромаджувальних форм) не передбачає еквівалентності, тобто повернення кожному страхувальнику тих втрат, яких він зазнав, сплативши страхову премію страховику» [1, с.19]. І дійсно – це так. Адже і тим страхувальникам, кого зачепив страховий ризик, повертаються не зазначені витрати, а відшкодовуються збитки, нанесені їх майну страховою подією. А видимість непередбаченості еквівалентності відносин обміну в страхуванні є ні що інше, як сприйняття явища за формою його прояву, а не за змістом.

Проблему еквівалентності у страхуванні слід розглядати через призму діалектичної єдності форми і змісту. А згідно із законами діалектики, метод є рух самого змісту, і тому не може розроблятися поза зв'язком зі змістом. Так і форма прояву явища являє собою рух його змісту і не може проявлятися поза зв'язком зі змістом явища. Висхідним у цій єдності є те, що форма це вираження змісту на рівні зовнішніх ознак. Але в теоретичному аспекті стосовно еквівалентності обміну в страхуванні конструктивним є положення про те, що форма є способом існування, внутрішньою структурою та організацією процесів і явищ. Тому співвідношення форми і змісту характеризується єдністю і як такою, що проявляється в переході один в одного.

Зовнішня форма прояву страхування полягає в економічній доцільності страхового захисту та витрат на ці цілі в обмін на гарантії відшкодування втрат на рівні вартості застрахованого об'єкта. У цьому полягає економічний інтерес страхувальників. Але ймовірність цього для них як учасників страхового процесу проявляється як відносна істина. Це стає можливим лише при прояві застрахованого ризику, який спричиняє збитки не всім, а окремим страхувальникам. Тобто страхові відшкодування окремим страхувальникам проявляються як абсолютна істина. Тим самим вони є вираженням сутності страхування за змістом як специфічного процесу, де еквівалентність обміну проявляється через свою протилежність.

У цьому - діалектична єдність форми прояву і змісту еквівалентності у страхуванні. Такі висновки базуються на законах пізнання з точки зору діалектичної логіки як законів розвитку думки від зовнішнього (як форми) до внутрішнього (як змісту), від відносних істин до абсолютних істин.

При розгляді еквівалентності обміну у страхуванні слід враховувати і те, що реально страхові відносини відбуваються на двох рівнях. Перший із них полягає в тому, що ці відносини мають місце між відособленими страхувальниками, з однієї сторони, та страховиком - з іншої. І в

рамках індивідуальних договорів страхування ризиків страхувальники сплачують страхові премії, усвідомлюючи те, що послугою страховика вони можуть і не скористатися. Але те, що страхові премії в такому випадку залишаються у страховика, ідеї еквівалентності, як уже зазначалося, не суперечить.

Другий рівень страхових відносин - це відносини між страхувальником, який опинився у страховій ситуації, та страховиком, який відшкодовує йому збитки на рівні вартості застрахованого об'єкта, яка перевищує сплачену страхову суму. Але і в даному випадку еквівалентність обміну не порушується. Страхові виплати не проявляються для страховика у формі абсолютних витрат, оскільки вони здійснюються за рахунок страхового фонду, у створенні якого участі своїми коштами він не бере. Це по-перше.

По-друге, різниця між створеним на певний період страховим фондом і страховими виплатами залишається у страховика як винагорода за його послуги у формі прийняття ризику на себе. Суть економічного інтересу страховика базується на тому, що не всі страхувальники можуть одночасно опинитися в страховій ситуації. Для когось із них вона взагалі може не настати в рамках терміну договору страхування, і сплачені ними страхові премії залишаться незатребуваними. Тому страховий фонд є не тільки достатнім для відшкодування збитків окремим страхувальникам, а й джерелом доходів страховика.

По-третє, що є найвагомим аргументом еквівалентності обміну в страхуванні. Сумарно страхові виплати по відшкодуванню збитків окремим страхувальникам, для яких настали страхові події, та винагорода страховика не перевищують розмірів страхового фонду. Тим самим стає очевидним, що сукупна авансована страхувальниками вартість здійснює свій кругообіг у страховому процесі при незмінних розмірах. Останнє знаменує собою факт того, що складовою зазначеного процесу виступає еквівалентність обміну між його учасниками у специфічних формах свого прояву.

Висновки. 1. За своєю економічною природою страхування базується на принципі солідарної згоди страхувальників на участь у формуванні страхового фонду.

2. Специфічність еквівалентності обміну в страхуванні проявляється як рівність у формі права будь-кого зі страхувальників на еквівалентне відшкодування збитків, заподіяних їх майну страховою подією.

3. Страхова послуга по захисту майна страхувальників набуває форми товару, оскільки вона надається їм після здійснення відповідних платежів. Споживна вартість цього товару полягає в його цінності як еквівалента вартості застрахованого майна.

4. Проблему еквівалентності обміну в страхуванні слід розглядати через призму діалектичної єдності форми і змісту явища. На поверхні економічних виробничих відносин гарантія відшкодування втрат всім страхувальникам виступає за формою свого прояву як відносна істина. За змістом відшкодування втрат окремим страхувальникам це проявляється як абсолютна істина. У своїй сукупності ці два протилежних феномени розкривають сутність страхування як специфічного процесу, де еквівалентність обміну проявляється через свою протилежність.

5. Сумарно страхові виплати по відшкодуванню збитків майну страхувальників та винагорода страховика не перевищують розмірів страхового фонду. Авансована страхувальниками вартість на придбання специфічного товару у формі страхової послуги здійснює свій кругообіг, змістом якого є еквівалентність обміну у страховому процесі при незмінних своїх розмірах,.

6. Проведений аналіз специфіки еквівалентності обміну в страхуванні не є вичерпним, оскільки не охоплює всієї сукупності чинників, які впливають на формування і прояв страхових відносин. І, в першу чергу, це стосується такого чинника як інфляція, який може суттєво впливати на еквівалентність відшкодування в натурально-уречевленій формі. Це є одним із напрямів подальшого дослідження розглянутої проблеми.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевич, В.Д.* Страховий ринок України : монографія / Віктор Базилевич – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 374 с.
2. *Пацурія, Н.* Страхування як економічний феномен / Пацурія Н. // Вісник Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2011. - № 86. – С. 16-20.
3. *Терещенко, Т.Є.* Соціально-економічна категорія страхування: еволюційно-інституціональний аспект / Т. Терещенко, В.Я., Олійник // Вісник ДДФА: Економічні науки. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2012. - № 2 (26). – С. 121 – 128.
4. *Шумпетер, Й.А.* Капіталізм, соціалізм і демократія / Йозеф А. Шумпетер; пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. – К.: Основи, 1995. – 528 с.

The objective of the article is to theoretically support the specifics of equivalent exchange in insurance. The task of the article is to define economic mechanism of its provision.

Works of both national and foreign authors show that the problem of equivalent exchange in insurance hasn't been covered in the scientific resources.

Each insurant gives personal consent to participate in the insurance fund formation. They have the right to be compensated for probable losses.

Insurance is a guarantee that loss compensation is given to insurants after they have paid a certain sum of money. Persons who have paid insurance premium receive such a specific service as insurance in the form of guarantee against the loss. This compensation is equivalent to the value of the insured property.

The total advanced value circulates in the insurance process within its stable range. The constituent of this process is equivalent the exchange between its members in specific forms.

The insurance service is given to insurants in the form of commodity. Its actual value equals to the value of the insured property. The acquisition of such commodity is a guarantee of relevant probable level of insurants' economic security on the basis of insured property value. That is why equivalent exchange in insurance is dual. It appears, first of all, as objectivity possible in the form of all insurants rights for loss compensation in case of corresponding risks. In risky events, insurants are to be compensated for the losses of their insured property on the equivalent basis.

Key words: *insurance, insurants, insurers, insurance fund, specifics of equivalent exchange in insurance, joint consent principle.*

REFERENCES

1. *Bazylevych, V.D.* Strakhovyi rynek Ukrainy: monographiya / Viktor Bazylevych – K.: Tovarystvo «Znannya», KOO, 1998. – 374 s.
2. *Patsuriya, N.* Strakhuvannya yak ekonomichniy fenomen / Patsuriya N. // Visnyk Kyivs'kogo Natsionalnogo Universytetu im.T. Shevchenko. Yurydychni nauky. – 2011. - № 86. – S.16-20.
3. *Tereschenko T.Y.* Socio – economic category of insurance: evolutionaru and institutional aspect: / T. Tereschenko, V.J. Oliynik // Visnik DSFA: Economic sciences, - D.: DSFA, 2012, - № 2 (26). – p. 121 - 128
4. *Shumpeter, Y.A.* Kapitalizm, socialism I demokratiya / Yosef A. Shumpeter; per. z angl. V. Ruzhyts'kogo ta P. Tarashchuka; - K.: Osnovy, 1995. – 528s.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2013